

TASAVVUF-HADİS İLİŞKİSİ KONUSUNDA ÖNEMLİ BİR ÇALIŞMA

**Muhittin Uysal, Tasavvuf Kültüründe Hadis
(Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler), Kon-
ya-2001, Yediveren yay., araştırma dizisi/hadis:1
(ISBN 975-93680-1-3), 472 sayfa.**

Mehmet EREN*

Genellikle, İslam dininin tefekkür ve ruh boyutunun bir parçası kabul edilen Tasavvuf, başlangıçta Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanan bir zühd hayatı yaşama biçiminde tezahür etmiş, bilahare zühd hareketinden ayrı fakat onu da içine alan nevi şahsına münhasır bir akım haline gelmiştir. Bilindiği gibi zühdün tasavvufa dönüşüp geliştiği hicri üçüncü asırda bu sahanın büyük simaları yetişmiştir. Tasavvufun bir ilim dalı ve hayat tarzı olarak ortaya çıkması ile birlikte mutasavvıflar, yaşayış ve görüşlerini teyit maksadıyla Kur'an ve Sünnet'ten deliller aramaya başlamışlardır. Ayrıca buldukları delillerin açık olmayanlarının kabul edilmesini sağlamak için, İslamî ilimlerin tümünde geçerli olan "nasların rivayet ve dirayet yolu ile anlaşılması metodu"na yeni bir yöntem ilave etmişlerdir. Yani, düşünce ve yaşayışlarına uygun, ruhi tecrübelerine ve ledünnî mükâşefelerine dayalı "işârî yorum metodu"nu geliştirerek, ayet ve hadislerin işârî yorumlarını yapmaya çalışmışlardır.

Son yıllarda ülkemizde Tasavvuf ve Hadis ilim dallarının birbiri ile ilişkisi üzerine akademik çalışmaların yapılmasını sevindirici bir gelişme olarak görüyoruz. Muhittin Uysal'ın doktora tezi olarak hazırlamış olduğu bu kitabı, adı geçen çalışmalara katkısından dolayı tebrike şayandır. Çünkü o, bu araştırma ile, "tasavvuf ehlinin başlangıçtan itibaren özellikle de kurumsallaşma döneminden sonra kullandığı sünnet malzemesinden ihtilafli olanların tespit ve değerlendirmesini" yapmayı hedeflemiş, bunu da büyük ölçüde gerçekleştirmiştir. Ele alınan kitaplarda geçen rivayetlerin istatistik neticeleri, "tasavvuf kitapları tamamen asılsız ve uydurma haberlerle doludur" iddiasının, peşinen kabul edilmesinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Zira, asılsız ve uydurma sayılan rivayetlerin oranının –kitaplara göre değişiklikler

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. meren11@hotmail.com

olmakla birlikte- genelinde % 10 civarında olduğu görülmektedir. Bu ana gayenin yanında çalışmada, ayrıca önemli ölçüde "sufilerin hadislerle dair işârî yorumlarından örnekler" ve "tasavvuf ilmiyle ilgili bahisler" üzerinde de durulmaktadır.

Dr. Uysal, tezin Hadis bilim dalında yapılmış olmasını da hatırlatarak, rivayetleri değerlendirmede Hadis ilminin kriterlerini esas aldığını özellikle belirtir. Ancak o, haberleri "asılsız", "uydurma" diyerek hemen atma yerine, teenni ile hareket edip onların iyice incelenmesi taraftardır. Nitekim şu açıklaması bunu teyit etmektedir: "Hadisleri kendi anlayışı içinde, daha çok muhtevalarıyla tenkit eden İbn Teymiyye (728/1328) veya cerh uygulamalarında sert davrandığı kabul edilen İbnü'l-Cevzî (597/1201)'nin değerlendirmeleri, tek başlarına, bizim için son sözü söyleyecek bir ölçü olmamış, başka hiçbir bilgi elde edemediğimiz durumlarda ancak bir değer ifade etmiştir." (s. 23) Yine çalışmanın sonunda bir rivayeti incelerken bu konudaki tavrını şu sözlerle ortaya koyar: "Şahsi kanaatimiz, bu çeşit haberlerin reddi yerine, doğru anlaşılmasının gerekliliği yönündedir. Her şeyden önce, rivayet ilimlerinin kuralları açısından 'uydurma' olduğu tespit edilmeyen haberlerin reddi, teknik olarak yani daha işin başında yanlış olacaktır." (s. 398)

Bu eserde, Tasavvuf ile Hadis ilimleri arasında bir işbirliği ve yardımlaşma örneği ortaya koymayı hedeflediğini bildiren müellif, bu gibi çalışmaların temin edeceği faydayı şöyle belirtir: "Bu tür çalışmalar yaygınlaştıkça, sufilerimizin hadis nosyonu ortaya çıkmakla kalmayacak, her fırsatta tasavvufun Kur'an ve Sünnet kaynaklı olduğunu vurgulama ihtiyacı duyan sufi muhitler de, kendilerini kayıtlı gördükleri ilmin ölçülerine uygun yaşama şansını yakalamış olacaktır." (s. 25)

Kitabın tümü hakkındaki bu genel değerlendirmeden sonra, şimdi planından hareketle muhtevasını tanıtmak ve bazı tespitlerde bulunmak istiyoruz.

Eser, dört bölümden oluşmaktadır: Tasavvuf Düşüncesinin Doğuşu, Dünü ve Bugünü (s. 27-56); Sufiler ve Hadis (s. 57-82); Tasavvuf Kitapları ve İhtilafı Haberler (s. 83-252); Haberlerin Tasnifi ve Değerleri (s. 253-410). Yazarın tertibi bu şekildedir. Aslında ilk iki bölüm konu ile ilgili giriş bilgilerini ihtiva etmektedir. Asıl ağırlık, üçüncü ve dördüncü bölümlerdedir. Kitabın sonuna rivayetlerin alfabetik fihristinin ilave edilmesi isabetli olmuştur. Dipnotların bölüm sonlarında verilmesi ve bir indeks hazırlanmamış olması ise tertip açısından bir eksiklik sayılabilir.

Tasavvuf düşüncesinin tarihî gelişiminden bahsedilen ilk bölümde; Sahâbe döneminde "dünyaya ve onun geçici lezzetlerine karşı rağbet etmeme" şeklindeki "zühd" anlayışına işaret edilerek, zamanla bu anlayışın çeşitli etkiler altında ama özünde zühdü barındırarak "tasavvufa" dönüşmesi anlatılmaktadır. Buna göre hicrî ikinci asrın sonlarına doğru zühd hareketi artık "tasavvuf" haline gelmiş ve Fıkıh ilmine alternatif olarak İslamın batinî cephesini inceleme alanı kabul eden Tasavvuf ilmi doğmuştur. (s. 35) İslam zühdünün tasavvuf haline dönüşmesinden itibaren, özellikle de hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda amaç, keşif ve müşahede yoluyla elde edilen bilgiye yani marifet'e ulaşmak olmuştur. Bu yolla elde edilen bilgi de, akıl-nakil yoluyla ulaşılan bilgiden yani ilim'den üstün tutulmaktadır. (s. 36)

Müellifimize göre, bu konuda Abdülkadir Geylânî'nin uzlaştıncı yaklaşımı dikkat çekicidir. Çünkü Geylani, ilmin insanlardan ve Allah'tan öğrenilebileceğine inanmakta, insanlardan öğrenilecek ilmi zaman bakımından diğerine takdim etmektedir. Bu düşüncesini "önce halktan, sonra Allah'tan öğren" cümlesi ile dile getiren Geylânî, halktan öğrenilecek şeyin "hikmetler", yaratıcıdan öğrenilecek şeyin ise

"ledünnî ilim" olduğuna dikkat çekmiştir. Böylece o, eğitim yoluyla elde edilecek ilmi, "ledünnî ilme" ulaşmanın şartı ve başlangıcı saymış olmakta ve "zahir" ile "batın" ilimlerini birbirinden tamamen bağımsız saymadığı gibi, zahir ilmi ve ulemasına değersizlik atfederek, onları hafife aldıkları izlenimi veren bir çok sufiden farklı ve isabetli bir tavır sergilemiş olmaktadır. (s. 167)

Müellif bu konudaki bir rivayeti incelerken de şu tespitte bulunmuştur: "Kesin olan şu ki, esas olan teallüm yolu ile ilimdir. Bu türden sebeplere sarılan bir kula Allah (cc) samimiyetle zühde uygun yaşayıp, kalp tasfiyesi ve nefis terbiyesi hususunda mesafe almışsa, ilahî bir lütuf olarak bazı şeyleri ilham edebilir. Bunun delillerini bulmak mümkündür. Ancak teallüm yolu ile öğrenmeye, bu ikinci yolu tercih ve takdim işine gelince, biz bu tavsiyeyi normal bulamıyoruz." (s. 376)

"Tasavvufun Kaynakları" ve "Tasavvuf Kelimesinin Etimolojisi" başlıkları altında verilen bilgiler ile kitabın ilk bölümü sona ermektedir.

"Sufiler ve Hadis" konusunun ele alındığı ikinci bölümde; önce "zühde, salah ve ibadet ehli" sıfatları ile tanınan hadis ravileri, daha sonra da "rüya, keşif, ilham" ve bu yollarla hadis rivayeti meselesi üzerinde durulmaktadır. Âbid, zâhid, salih ve sufi sıfatlı kişilerden hadis uydurmakla itham edilen on kişi hakkında bilgi verildikten sonra, rical kitaplarında bu vasfı taşıyan birçok zat hakkında da olumlu kanaatlerin bulunduğu işaret edilmiştir. (s. 63) Kaynaklarımızda, "bu vasıflarla anılan kişilerin bilerek değil, hadis ilmi ile fazla meşgul olmadıkları için farkında olmadan hadis uydurma işine karıştıkları" şeklindeki açıklamalara sıkça rastlanır. Ayrıca, hadisçilerin ıstılahında "vaz" (uydurma) teriminin, tamamen uydurma/yalan hadis anlamının yanında, çeşitli şekillerde yapılan/düşülen hatalarla nakledilen rivayetler için de kullanıldığı bilinmektedir. Bu yüzden, bir haberin uydurma ve bir ravinin hadis uydurucusu olduğuna karar verirken hadisçilere ait ıstıhlara dikkat edilmelidir. Buna rağmen, müellifin şu tespitine katıldığımızı ifade etmek isteriz: "Hadisçiler onların halk üzerindeki etkisini bildikleri için, uydurmalar noktasında tahribatlarının büyük olacağı endişesiyle onlara karşı biraz da sert davranmışlardır. Sağlam bir İslam inancı ve geleneğinin yerleşmesi için bu sertliğin önemli bir hizmeti de olmuştur." (s. 66)

"Rüya, keşif ve ilham" konularının işlendiği kısımda, bu kavramların tasavvuf için büyük önemine vurgu yapılmaktadır. Bilindiği gibi "keşif ve ilham", sufiler tarafından en üstün bilgi kaynakları olarak kabul edilmektedir. Bu yüzden Uysal'ın ifadesiyle bunlar; "tasavvuf ehlini 'kendileri' yapan, bir anlamda onların 'bir düşünce ekolü', mesleklerinin de 'ilmî bir disiplin' olarak ortaya çıkmasını sağlayan hayatî kavramlardır." (s. 69) İlham ile vahiy arasında bir benzerlikten bahsedilebileceğine işaret edilerek, ancak velilere gelen ilhamın peygamberlere gelen vahiyle aynı olmadığı hususu, İbn Arabî (638/1240)'den yapılan bir alıntı ile açıklanır. "Velilerin vahyi, yalnız bu rasülün getirdiklerini haber verme ve tespitten ibarettir ..." (s. 70) Veliler ile ilgili olarak İbn Arabî'den yapılan şu nakil meselemizi daha iyi tazvih edecek niteliktedir: "Onlar peygamberlerin varisleridir. İlâhî haberi almada peygamberlerle eşit durumdadırlar. (Ancak) peygamberler kanun koymada (yönüyle) onlardan farklıdır. (...) Veli müjdeleyici ve uyarıcı olabilir. Fakat hukukî kural koyamaz. Çünkü kanun koyucu (bir kurum) olan nübüvvet ve risalet sona ermiştir. 'Hz. Peygamber'den sonra nebi ve rasül yoktur' demek, artık şeriat koyma işi sona ermiştir, hiçbir kanun koyucu da kalmamıştır, demektir, bunu böyle bil!" (s. 197, bu konu için ayrıca 201-202. sayfalara da bakılmalıdır)

Daha sonra, bilhassa İbn Arabî'nin savunduğu "rüya, keşif ve ilham yoluyla hadis rivayeti ve tashihi" meselesi incelenerek, bu konuda hadisçilerin ortak kanaatine uygun olan şu değerlendirme yapılırsa: "Tabiatıyla, şehadet aleminde oluşmuş belli kanaatlerin teyidi için rüyadan kişisel olarak yararlanılabilir. Ancak dinin ahkâmına kaynaklık görevi yapan hadislerin rivayet ve tashihi, herkesi bağlayacak ve her türlü sübjektiflikten uzak olması gereken ilmi ve teknik bir problemidir. O halde bu gibi konularda, ilmin tartışılmaz, herkesi ikna eden ve herkesi bağlayan kuralları geçerli olacaktır." (s. 75)

Bölümlerin sayfa sayılarından da anlaşılacağı gibi, çalışmanın ana bölümleri aslında ikinci ve üçüncü bölümlerdir. Dolayısıyla ilk iki bölüm daha çok konuya giriş bilgilerini ihtiva etmektedir. Şimdi bu ana bölümlerin muhtevasını özet olarak tanıtmaya çalışacağız.

Müellif, üçüncü bölümde, el-Muhasibî (243/857)'nin *er-Riâye* adlı eserinden başlayarak İmam Rabbanî (1034/1624)'nin *el-Mektubat*'ına kadar, İslam dünyasının farklı muhitlerinden tasavvuf düşüncesini temsil ettiğine inandığı on önemli sima ve eserini inceleme konusu yapmıştır. Kendisinin de belirttiği gibi, daha bir çok kitap, üzerinde bu tür çalışma yapılmayı beklemektedir. el-Hakim et-Tirmizi (295/907)'nin *Nevadiru'l-Usul*'ü ile Ebu Nuaym (430/1038)'in *Hilyetü'l-Evliya*'sı bunların başında gelmektedir. (s. 25) Kanaatimizce *Nevadiru'l-Usul*'ün listeye dahil edilmiş olması isabetli olurdu. Çünkü bu kitap, genellikle, tasavvufa temel kabul edilen hadislerin toplanarak şerh edildiği ilk eser olarak kabul edilmektedir. Fakat Uysal, tasavvufu temsil etmesi nispeten daha ehliyetli (s. 103) gördüğü için aynı müellifin *Hatmü'l-Evliya*'sını tercih etmiştir. Seçim konusunda dikkatimizi çeken diğer bir husus, İbn Arabî (638/1240) ile İmam Rabbanî (1034/1624) arasında uzun bir zaman dilimi olmasına rağmen herhangi bir eserin görülmemesidir. Acaba bu arada istenen kriterlere uyan bir mutasavvıf mı yoktur; yoksa var da çalışmanın hacmini artıracacağı endişesinden listeye alınmamış mıdır?

Bu iki hususa işaretten sonra şunu gayet rahatlıkla söyleyebiliriz: Uysal, bu bölümde seçtiği on alimi tanıtmaya ve eserlerini ihtiva ettikleri haberler açısından değerlendirme açısından gerçekten takdire şayan büyük gayret sarf etmiştir. Onların her birinin hayatları ve tasavvufî görüşleri hakkında kısa malumattan sonra, özellikle eserlerinden hareketle hadisle iştiğal dereceleri ve hadis şerh teknikleri ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, bu kitaplarda geçen rivayetlerin "asılsız", "çok zayıf" ve "bulunamayan" kategorilerinde istatistik dağılımlarının sunulması da, onların hadis yönünden değeri konusunda genel bir fikir edinme açısından faydalı olmuştur. Bu oran, kitaplara göre değişmekle birlikte genelinde % 10 civarındadır. Bunun yanı sıra her bir eserde geçen "asılsız ve çok zayıf" ve "bulunamayan" haberlerin bir listesinin verilmiş olması da güzel olmuştur.

Bu listeler incelendiğinde bazı haberlerin kitapların bir çoğunda geçmiş olması dikkat çekmektedir. Bunlar bir yerde toplanarak mükerrerlere işaret edilse ve ilk defa kimin kullandığı açıklanmış olsa kanaatimizce daha güzel olurdu. Müellif bazı yerlerde haberin ilk defa hangi kaynaktan geçtiğine işaret eder. Mesela bir yerde şu değerlendirmeyi yapar: "Hucvî'nin ile birlikte, tasavvufun tartışmalı konularıyla ilgili dayanaksız haberler artma göstermiştir. Bir başka anlatımla, daha önceki tasavvuf literatüründe yer almayan yeni haberler ortaya çıkmıştır. Bazen bu, daha önceki tasavvuf kitaplarında selefin veya diğer peygamberlerin sözü olarak geçen bazı ifade-

lerin Hucvîrî tarafından Hz. Peygamber'e isnadı şeklinde gerçekleşmiştir." (s. 159) İşte biz, bunun listelere göre topluca yapılmasının daha faydalı olacağını düşünüyüz. Müellif, haklı olarak, bu işin "zaman dilimli ve ayrıntılı çalışmalara" ihtiyaç duyduğunu belirterek, şu şekilde özür beyan etmektedir: "Bu nedenle biz, söz konusu eserlere giren haberlerin, rivayet ilimleri açısından 'uydurma' ve 'çok zayıf' olduklarını tespit etmekle birlikte, çoğu başkalarına ait bu sözleri, ilk defa hangi sufi yazarın hadis olarak naklettiğini tespitinde çalışmamızın zayıf kaldığının ve iddiasız olduğunun bilincindeyiz. Bununla birlikte, hadis olarak nakledilen birçok sözün, gerçek sahiplerini tespit etmiş olduğumuz ilgili bölümlerde görülecektir." (s. 223)

Hem bu bölüm, hem de sonraki bölüm için "asılsız", "çok zayıf" ve "bulunamayan" kavramlarının kısa tanımlarının yapılması kanaatimizce okuyucu için iyi olurdu.

Dr. Uysal, tasavvuf kitaplarının ihtiva ettikleri rivayetlerin incelenip-araştırılması gereğini şu şekilde dile getirmektedir: "Şu var ki, insanımız söz konusu eserlerde nakledilen 'bir kısım sözlerin' hakikatte hadis olmadığını bilme hakkına sahiptir. Bu, hadis olmayan her sözün değersiz ve yanlış olduğu anlamına gelmez. Bir sözün, 'Peygamber sözü' olup-olmadığının bilinerek yorumlanması, insanımızı kültür ve düşünce hayatımız bakımından daima daha sağlıklı sonuçlara götürecektir." (s. 97) Bir başka yerde de şöyle der: "Hadis malzemesi kullanan her eserin, Hadis bilimleri açısından irdelenmesi hadisçinin işidir. Bu tür araştırmalar sonucunda söz konusu eserlerin, Hadis bilimlerinin öngördüğü ölçülere uygun malzeme kullandıkları sonucuna ulaşmış olmanın da, Tasavvufa olduğu kadar Hadis ilmi ve insanlığa hizmet olduğu unutulmamalıdır." (s. 141)

Ele aldığı kitaplardan örnek hadis şerhleri nakleden müellif nasların işârî yorumunun el-Hakîm et-Tirmizî ile başladığına işaret ederek şöyle demektedir: "Başlangıçta genel anlayış olarak ayet ve hadislerin, rivayet, akli selim, nazar ve istidlal gibi metotlarla açıklanması ve yorumları (yorumlanması?) esas iken, Tirmizî ile birlikte rüyalara, manevî ve ruhî tecrübeler, ilham ve keşfe dayalı yeni bir yorum tarzı ortaya çıktı. Ayet ve hadislerin lafızlarını zaman-zaman zorlayan ve adı zamanla 'işârî' sıfatıyla anılan bu metot, ilim adamları arasında her zaman tartışma konusu olmuştur." (s. 105) Müellifimize göre dikkat edilmesi gereken husus, sufinin "tarihî realiteleri, aklın ve bilimin kesin verilerini, dilbilimin ölçülerini göz ardı ederek lafız zorlamadan" yorumunu yapmış olmasıdır. (s. 121)

Muhittin Uysal'a göre, sufi müelliflerin hadise yaklaşımları ve onu kullanım biçimleri hemen-hemen birbirine benzemektedir. Bu benzerliğin ağırlık kazandığı noktalar; genellikle "hadisin senedini hazf, lafız yerine manaya önem verme, lafız yönünden ihtisar, metnin muhtevasına işaret, hadis sevk lafızları ile sıhhat durumu arasındaki uyumsuzluk ve ihtiyaç hissedilen yerde yeterli sıhhat araştırması yapılmadan hadisi sevk gibi hususlar" olarak ortaya çıkmaktadır. (s. 118)

Araştırma konusu yapılan on kitapla ilgili olarak dikkat çeken önemli bir husus da, hemen hepsinin sünnî tasavvuf anlayışını savunmak için telif edilmiş olmasıdır. Müellif buna muhtelif yerlerde işaret eder. Örneğin Sühreverdî'nin Avârif'inden bahsederken "Sühreverdî, onu, tıpkı Ebu Nasr es-Serrâc, Gülâbâdî, Kuşeyrî ve Hucvîrî gibi, sünni tasavvuf anlayışını ortaya koymak, tasavvuf görüntüsü altında ortaya çıkan olumsuzluklara karşı insanları uyarmak ve onun şer'î ilimlere uygunluğunu göstermek amacıyla kaleme almıştır" (s. 176) demektedir.

Dr. Uysal'ın incelediği on kitapta toplam 1744 rivayet vardır. Bunlardan 139'u asılsız (mükerrerler düşüldüğünde bu sayı 105 olmaktadır), 17'si çok zayıf ve 50'si de herhangi bir hadis mecmuasında bulunamayan şekilde dağılmaktadır. Bu üç grubun toplam rivayet sayısına oranı -mükerrerler hariç tutulduğunda- % 9.85'tir. (s. 219) Bu oran, tasavvuf kitaplarının azımsanmayacak ölçüde çürük rivayet malzemesi ihtiva ettiğini göstermekle birlikte, onların "tamamen uydurma haberlerle dolu oldukları" iddiasını da çürütmeye kanaatimizce yeterli bir delil sayılabilir.

Müellifimizin incelenen kitapların ihtiva ettikleri rivayet profilinin tarihî gelişimi konusunda yaptığı değerlendirmesi şu şekildedir: "Tasavvufun doğuş ve kurum-sallaşma dönemi arasındaki geçen zaman dilimi içinde kullanılan sünnet malzemesi, genellikle sahih ve hasen derecesinde bazı hadislerle sınırlı iken; kurumsallaşma sonrasında, zaman ilerledikçe ve tasavvufa yeni mesele ve konular dahil oldukça, malzeme kapsamı yalnız genişlemekle kalmamış, sıhhat ölçüsü de sahihten zayıfa, hatta uydurmalara doğru kaymıştır." (s. 222)

Çalışmanın son bölümü; önceki bölümde incelenen on eserle birlikte ulaşılabilen diğer tasavvuf kitaplarında bulunan ve çeşitli ihtilaflara konu olan tasavvuf kökenli haberlerin tasnif ve değerlendirmesi işine ayrılmıştır. Bunun için, her bir konu başlığı altında tespit edilen haberlerin, rivayet ilimleri açısından değerlendirilmesinin yanında, bunlarla ilgili olan tasavvuf kavramları ve bahisleri hakkında da bilgi sunulmuştur. Müellifin girişte verdiği bir ip ucundan, bu bölümdeki başlıkların genel olarak Süleyman Ateş beyin tespitlerine dayandığı sonucunu çıkarmamız mümkündür. Çünkü Dr. Uysal, Ahmet Yıldırım'ın, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları* adlı doktora çalışmasından bahsederken şöyle demektedir: "Bununla birlikte söz konusu çalışma, Süleyman Ateş hocaya dayandırılan konu tasnifi ve tasavvufun meseleleri hakkında naklettiği bol bilgi açısından yararlandığımız bir tez olmuştur." (s. 19)

"Nübüvvet" başlığı altında sunulan haberlerin bize göre "Yaratılış" konusuna alınması daha uygun gibi gözükmektedir. Müellif bölümün son başlığı olan "Çeşitli Konular"a dair rivayetlere geçmeden önce haberleri konulara göre tasnif işindeki zorluğu şu şekilde dile getirir: "Birçok haberin manaya delaleti konusunda sufiler arasında bir birliğin bulunmadığını, bir haberi bazı sufiler herhangi bir konunun delili olarak ele alırken, başka sufilerin onu bir başka konuyla irtibatlandırdıklarını daha önce kaydetmiştik. Sufilerin hadisleri farklı-farklı yorumlamaları, bizim haberleri tasnif etmemizde bazı sıkıntılara yol açtı. Bu nedenle birkaç haberi iki başlık altında da verdiğimiz oldu." (s. 396)

Bu bölüm, özellikle sufi çevrelerde ve halk arasında hadis olarak bilinen rivayetlerin değerini ortaya koyma açısından önemlidir. Hadis ve Tasavvuf ilimleriyle iştigal edenlerin bu rivayetler hakkındaki sorularla yoğun bir şekilde karşılaştığını dikkate aldığımızda, çalışmanın bu yönden faydasına dikkat çekmemiz yerinde olacaktır. Bölümün tasavvufun konuları hakkında da epeyce malumat ve değerlendirme ihtiva ettiğini belirtmeliyiz.

Müellifin, rivayetleri değerlendirmede gördüğümüz genel tutumuna dair tespitlerimizi de kısaca şu şekilde arz edebiliriz:

Bu konuda kaynak olarak, tabiatıyla daha çok "mevzu hadisler" ile "halk dilinde hadis olarak meşhur olan sözler" için yazılmış olan kitaplar kullanılmaktadır. Özellikle de, Zerkeşî (794/1392)'den itibaren, mevzu ve meşhur haberler için yazılan

ve aşığı-yukarı aynı bilgileri ihtiva eden eserler silsilesi ağırlıktadır. Bunun yanında, zaman-zaman hicrî dördüncü asırdan itibaren zayıf raviler ve rivayetleri için telif edilmiş olan kaynaklara da müracaat edilmiştir. Ancak gördüğümüz kadarıyla çalışmada bunların kullanım oranı, ilk grup eserlere göre biraz düşüktür. Öyle tahmin ediyoruz ki, ilgili rivayetler şayet bu kaynaklarda geçiyorsa, onlara müracaat ile haklarında daha orijinal bilgi ve yorumlara ulaşmak mümkün olabilirdi.

Gazalî (505/1111)'nin *İhya'sında* geçen hadislerin tahricine dair çalışmaları olan Irakî (806/1403) ile Sübkî (771/1373)'nin verdiği hükümlere de çoğu haberde işaret edilmektedir: "Irakî, 'aslını bulamadım' derken; Sübkî onu isnadını bulamadığı hadisler arasına almıştır" şeklinde. Belki de bu iki açıklama aynı anlama gelmektedir.

Müellif, rivayetleri değerlendirirken, hadisçilerin usulünde olduğu gibi önce senedi incelemekte, kaynaklarda "zayıf" ve "hadis uydurucusu" olduğu söylenen ravilere işaret ederek, haber hakkında muhaddislerin hükümlerine yer vermektedir. Bu bölümde ayrıca şu tür açıklamaları da sıkça görürüz: "Habere hadis mecmualarında rastlayamadık. Muhtevası da, ilmi gerçeklere uygun olmadığı için, uydurma olma ihtimali oldukça yüksektir. Üslubu itibarıyla İsraili haberlerin özellik ve niteliklerini de yansıtmaktadır." (s. 273) Dr. Uysal'a göre, bir haberin elde mevcut bu kadar çok hadis koleksiyonunun hiçbirinde bulunmaması, onun uydurma olduğu hususunda güçlü bir karine sayılmaktadır. (s. 278)

Haberlerin incelenmesinde hadisçilerin usulünü benimseyen müellifimizin bu tutumunu bir rivayetle ilgili olarak yaptığı şu izahta müşahede etmekteyiz: "Hadisçiyeye göre önemli olan 'ölmeden önce ölmeyi' öneren formda bir sözün, Hz. Peygamber (sav)'den çeşitli isnatlarla rivayet edilip-edilmediğinin tespitidir. Yaptığımız araştırmalara göre ondan bu kalıpta bir söz rivayet edilmemiştir. Bu sözün, mana olarak bazı ayet ve hadislerde geçmiş olması ve İslam'ın özüne aykırı olmaması, durumu değiştirmemektedir. El verir ki söz, aynı veya oldukça benzer bir formda raviler aracılığı ile Hz. Peygamber (sav)'den rivayet edilip, hadisçiler tarafından hadis mecmualarına alınmış olsun." (s. 341-342)

Bu bölümdeki haberlerin tahricinde elbette *Kütüb-i Sitte* gibi asıl hadis kaynaklarına nadiren rastlanmaktadır. Ancak biz, "manen rivayet olgusu" "metinlerin birbirine karışması", "merfu-mevkuf haberlerin tayini" gibi durumlardan dolayı az da olsa bazılarının değişik/yakın lafızlarla bu kaynaklarda da geçebileceğini tahmin etmekteyiz. Nitekim çalışmada buna dair ip uçları vardır. Mesela bir yerde şu bilgiyi görüyoruz: "Haberin birinci cümlesinin, başta Buharî'nin *es-Sahih* adlı eseri olmak üzere, bir çok orijinal hadis mecmuasında geçen sahih bir hadis olduğunu bilmekteyiz. ... Sübkî'nin isnadını bulamadığını söylediği bu bölümün (ikinci cümle) sufilere ilavesi, teknik adıyla idracı olduğu anlaşılmaktadır." (s. 364)

Dikkati çeken bir diğer bir husus, bazı konularda -mesela "en-Nur el-Muhammedi" de olduğu gibi- asılsız haberlerin etkisiyle ilgili tasavvufî düşünce ve görüşlerin olduğu yönündeki genel kanaattir. Kim bilir belki de düşünce ve görüşler önce oluşmuş, daha sonra onlara uygun haberler üretilmiştir. Yahut bazı haberler için bunlardan birincisi, bazıları için de ikincisi doğrudur. Bu hususta kesin bir hükme ulaşmak için, her bir haberin müstakil olarak ele alınıp değişik açılardan incelenmesi gerekir. Müellif tezin sonuç yazısında bu konudaki fikrini açık olarak ifade etmektedir: "Çalışmamız bize gösterdi ki, tasavvuf uygulamaları arasında, olumsuz olanların ortaya çıkmasında, hadis zannedilen sözler, önemli bir etki payına sahiptir. Öyle

anlaşıyor ki, bu gün, değişik İslam toplumlarında tasavvufun bir problemi olarak tartışılan bir çok meselenin kuruma girip gelişmesinde, mevzu hadisler birinci derecede etkili olmuştur.” (s. 413)

Bu son bölümde müellif tasavvuf konularına dair toplam 151 ihtilaflı haberi incelemiş, bunlardan 123'ü asılsız, 12'si çok zayıf, 16'sı da bulunamayan grubuna girmiştir. Neticede ihtilaflı haberlerin, sırasıyla “zühhd”, “seyr u süluk” ve “velayet” konularında yoğunluk kazandığı tespit edilmiştir. Bunları, sufilerin ilim anlayışını ve bilgi teorilerini yansıtan “bilgi ve yolları” konusu izlemektedir. Dr. Uysal'a göre bunlar, tasavvufa asıl rengini veren, onu diğer disiplinlerden ve düşünce sistemlerinden ayıran ağırlıklı konulardır. Başlangıçta zühhd hareketi olarak beliren tasavvuf, ilerleyen zaman dilimleri içinde, eğitim felsefesi, bilgi teorisi ve velayet düşüncesi üzerine farklı teklifleri ile temayüz eden bir disiplin haline gelmiştir. (s. 408-409) Ne var ki, araştırmanın sonucuna göre, tasavvufa asıl rengini veren bu konularda delil olarak kullanılan asılsız ve zayıf rivayetlerin, diğer konulardaki rivayetlere göre daha çok olduğu görülmektedir.

Geniş bir bibliyografyadan istifade edilerek, ele alınan konularda doyurucu bilgilerin sunulduğu, tespit ve yorumların yapıldığı, bizim sadece çok genel hatları ile tanıtmaya çalıştığımız bu araştırma, müellifin de ifade ettiği gibi, tasavvuf kitaplarında geçen ihtilaflı rivayetlerin tamamını değilse bile, sayısal anlamda büyük çoğunluğunu ihtiva etmektedir. Çalışmada, bunların hadis ilmi kriterlerine göre incelenip değerlerinin ortaya konduğunu, bu şekilde okuyucu ve araştırmacı için pratik fayda temin edildiğini görmekteyiz. Bu yüzden, özellikle Hadis ve Tasavvuf ilimleri ile iştigal edenler olmak üzere, bu konulara ilgi duyan okuyucu kitlesine kitabı okumalarını tavsiye etmekteyiz. Dr. Uysal, kendi tabiri ile söyleyecek olursak, “tasavvuf eğitiminin olumsuz tezahürlerini olumluya çevirme hususunda ilim adamlarına düşen görevin” yerine getirilmesine, bu eseriyle önemli ölçüde katkı sağlamış bulunmaktadır.

Sözlerimizi, hocamız Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu'nun takdim yazısının, “tasavvuf terbiyesi” ile “ilmi çalışmanın” birlikte götürülmesinin önemini dile getiren paragrafı ile bitiriyoruz: “İlmin ruhanîlikten uzak olması nasıl yanlış ise, ruhanî hayatın da gerçek ilimden nasipsiz oluşu, öylece derbederliktir. ... Tarih boyunca tasavvuf, kitleleri İslam dinine çekmede olumlu rol oynadı. Bu gün de aynı rolü üstlendiğini görmekteyiz. Biz, ilimle meşgul olmayı, tasavvufa göre hor bir iş görenler karşısında çabası kalırsak; ilme tasavvuf terbiyesinin, tasavvuf terbiyesine de gerçek ve hasbi ilmin katılmasına emek sarf etmezsek, bundan İslam ilimleri zarar görecektir. Şimdilerde tasavvuf, eskiden reddettiği iki asil yolu da terk etti; maddeyi ve dünya sultanlığını tanıdı. İşte bu yanlış gidişte, onlara ve Müslüman toplumumuza, ilme ve Peygamberimizin ahlakına yönelen kimselere yardımımız şarttır.”